

ШЛЕМ И ШАЈКАЧА: СУСРЕТИ И СУКОБИ

[Далибор Денда, *Шлем и шајкача: Војни фактор и југословенско-немачки односи (1918–1941)*, Матица српска, Нови Сад 2019, 734 стр.]

Српско-немачки и југословенско-немачки односи представљају тему којом се, и поред њене велике важности, бавио мањи број домаћих (српских и југословенских) и немачких историчара. Један од њих је и Далибор Денда, научни сарадник Одељења за војну историју Института за стратегијска истраживања, доцент Универзитета одбране из Београда и пуковник Војске Србије. Колега Денда припада средњој генерацији историчара. Дипломирао је, магистрирао и докторирао на Катедри за Историју Југославије Филозофског факултета Универзитета у Београду. Аутор је неколико монографија и више десетина научних радова који се тематски односе на историју српске војске на прелазу из XIX у XX век, у балканским и Првом светском рату, на модернизацију југословенске војске у међуратним годинама, развој војног професионализма и историју војне историографије. Хронолошки оквир његових истраживања прevasходно обухвата другу

половину XIX и прву половину XX века. Реч је о истраживачу са завидним међународним искуством, који је провео годину дана на истраживачкој пракси у Центру за војну историју и друштвене науке у Потсдаму (СР Немачка), учествовао на бројним домаћим, као и међународним научним скуповима (у Београду, Москви, Рјазању, Бресту, Бечу, Потсдаму, Софији, Варшави, Букурешту, Братислави, Тутракану, Констанци, Љубљани), те дао свој допринос у међународном пројекту “1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War” Слободног Универзитета у Берлину. Због доприноса на пројекту „Српски биографски речник” (42 биографије) и учешћа у програмима Матице српске посвећеним Великом рату изабран је и за сталног члана сарадника ове наше реномиране институције.

Монографија коју представљамо базира се на прерађеној и допуњеној докторској дисертацији „Југословенска војска и Трећи рајх 1933–1941”, одбрањеној на Филозофском факултету Универзитета у Београду јула 2016. године, и резултат је десетогодишњег преданог истраживачког рада аутора у домаћим и страним (немачким) архивима и библиотекама. Писана је на богатој изворној основи која је аутору омогућила да сагледа, сазна, разуме и презентује суштину војнополитичких и војнодипломатских односа између Краљевине СХС/Југославије, Вајмарске Немачке и Трећег рајха у годинама 1918–1941. Анализе и закључци до којих је досегло ово истраживање своју основу прevasходно имају у архивској грађи похрањеној у фондовима Војног архива у Београду (6), Војног архива СР Немачке у Фрајбургу (25), Архива Министарства иностраних послова СР Немачке у Берлину (23), Архива Југославије (12), Архива Србије (1) и Архива САНУ (2). Историјске чињенице пронађене у архивским изворима Денда је успешно комбиновао са подацима до којих је дошао темељним ишчитавањем објављене грађе југословенске, немачке, фран-

цуске и британске провенијенције (44 наслова), мемоаристике (21), штампе и периодике (8), енциклопедија (10), интернет адреса (4), те војне, правне, дипломатске, економске и историографске литературе и публицистике (207).

Структуру монографије „Шлем и шајкача: војни фактор и југословенско-немачки односи 1918–1941.” др Далибора Денде, поред предговора (стр. 11–24), обимног истраживачког увода (стр. 25–132), закључка (стр. 675–687) и пописа извора и литературе, чини пет поглавља унутар којих је материја изложена у 28 потпоглавља. Дело садржи и именски и географски регистар.

У предговору књиге аутор се критички одредио према теми, постојећим изворима и литератури. Јасно је указао на значај појединих архивских фондова и збирки за његово истраживање. У изузетно обимном, темељно урађеном и претежно на новим истраживањима и литератури заснованом уводном делу монографије Денда је обрадио више важних тема. У широким потезима, са застајањем на важним преломницама историје, представио је политичке, економске и културне везе Срба и Немаца од средњег века до 1918. године. Указао је на економске везе успостављене у средњем веку, последице турских освајања и ратова које је држава османског суверенитета водила са Аустријом у XVIII веку, слику коју су о Србији стекли немачки путописци, допринос миграционих кретања на међусобно упознавање и прожимање два народа током векова. Посебно предано обрађени су односи Срба и Немаца у XIX веку. Аутор је скренуо пажњу на значај националних препорода и важност универзитетских центара у обликовању националних и културних идентитета, институција и елита. Идентификовани су периоди у којима је било више или мање политичког и војног интересовања Немачке за Србију и Србе. Са истом пажњом проговорено је о дипломатским, привредним и културним односима два народа и две државе, али и о мноштву стереотипа о Балкану и народима који на њему живе, који су обликовали свест Немаца и утицали да после времена сарадње XX век буде век сукоба.

У оквиру уводног дела рада као посебна целина темељно су обрађене војне везе Срба и Немаца до 1914. године. У тим деловима текста расветљени су војни утицаји и организација који су у Србију стигли из Пру-

ске преко школовања српских официра и стручњака, а који су били неопходни институцији каква је војска. Та сазнања о „пруском професионализму” и деценијској изградњи борбено ефикасне армије, драгоцена за разумевање тактике, стратегије, технике командовања, војне организације и доктрине Немачке, од посебне су важности за разумевање теме којој је колега Денда посвећен. Упоредо с тим, обрађени су немачки утицаји на изградњу модерне српске војске, указано је на савремена војничка знања која су стекли српски официри школовани у Немачкој и позиције које су након тога задобили у српској војсци, скренута је пажња на скромне војне потенцијале Србије и војне реформе изведене уз отпоре по немачком обрасцу. На тај начин формиран је, по немачком узору, заокружен и ефикасан систем институција које су изнедриле изузетно способан старешински кадар, формиран на добром познавању немачке војне мисли и праксе ратовања. Аутор је указао и на процес милитаризације српског друштва и улогу коју су у њему имали чланови организације Црна рука, везе Драгутина Димитријевића Аписа и дела српских официра са круговима блиским Вилхелму II, растуће немачке интересе за Србију. Са подједнаком пажњом обрадио је и искуство ратног сукоба и трогодишње окупације Србије у годинама 1914–1918, те је закључио да су коректни односи Немаца према Србима, али и Срба према Немцима као противнику у рату, као и чињеница да су људи са обе стране фронта делили исте професионалне вредности – представљали залог за будуће односе.

Целину за себе у уводном делу књиге представља одељак посвећен политичким, економским, културним и војним односима југословенске државе и Немачке у периоду 1918–1932. Засновани на новој грађи немачке провенијенције, делови текста у много чему прекорачују компилативну раван. Поред грађе из немачких архива, ту је пре свега реч о серијама А и Ц обимних зборника докумената о спољној политици Немачке (Akten der deutschen auswärtigen Politik 1918–1945, Serie A [1918–1925], 9 Bde., Göttingen 1982–1991, Serie B [1925–1933], 21 Bde., Göttingen 1968–1983), насталим осамдесетих и деведесетих година XX века, који готово да нису коришћени у српској историографији о југословенско-немачким односима. Оптерећени трагедијом тек окончаног рата, тешким питањем одговорности за рат и ратне кривице и чиње-

ницом да се југословенска држава налазила у „орбити“ француске политике, односи две државе били су на новом почетку. То није било у колизији са настојањима југословенске државе да из године у годину побољшава југословенско-немачке односе, што је било прихваћено и у Берлину, и огледало се у немачкој политици према Београду. Овде посебно вреди указати на смернице спољне политике према Краљевини СХС/Југославији, настале у немачком Министарству спољних послова 1926. године. Према њима, иначе први пут публикованим на српском језику у књизи колеге Денде, основни немачки интерес у Југославији био је економски, али се југословенско-немачко приближавање није могло десити брзо због француско-немачких напетости и јаког француског утицаја у Београду. За Немце је било важно да развој односа са Југославијом доведе до слабљења Мале антанте, што би за последицу имало да Чехословачка у будућности не може рачунати на било какву помоћ Југославије против Немачке. Према тим смерницама, у немачком интересу била би Југославија која би своја интересовања, са Средње Европе, преусмерила на Балкан и чији би интереси у Малој антанти водили ка релаксацији напетости у односима са Мађарском. Како показују ова истраживања, поред добрих односа са Русијом, Немачка није имала никаквих политичких интереса да ради на побољшању односа између Југославије и СССР-а. Смернице ће представљати основу немачке политике према југословенској држави и у времену Трећег рајха, закључно са пучем 27. марта 1941. године. Како је интерес на југословенско-немачком зближавању био обостран, аутор с правом и документовано указује на значајну улогу коју у њему игра југословенски посланик у Берлину Живојин Балугџић. Захваљујући свему изнетом, значајан пораст активности с тим у вези видан је почетком 30-их година, како у сфери економије (освајање тржишта), тако и у повећању утицаја у другим областима друштвеног живота. У овом периоду настаје у Немачкој и први елаборат о југословенској војсци, у којем је, захваљујући српским традицијама, она била ласкаво оцењена. Аутор је закључио да ће наведени елаборат бити од пресудног утицаја за оцену квалитета југословенске војске све до 1939. године.

Компаративна анализа развоја оружаных снага Краљевине Југославије и Немачке у периоду омеђеним светским ратовима (1918–

1941) тема је која засвођује увод монографије колеге Денде. У том делу проговорено је о постојећим системима одбране Немачке и Југославије који су у доктринарном и професионалном смислу почетком 20-их имали слична полазишта. Ипак, под утицајем политике и места које је Југославија задобила у поретку успостављеном на крају Првог светског рата, дошло је до напуштања војног професионализма усвојеног из немачког војног обрасца и прихватања (форсирања) француских војних утицаја. Денда је такође обрадио: процес квалитативне и кадровске промене војне организације који је водио од преласка са српског организационог модела до војске Краљевине Југославије; школовање и формирање официрског и подофицирског кадра; промене у југословенској војној доктрини и политици као главном генератору тих промена; јачање француских војних утицаја међу елитним официрима југословенске војске. Аутор у том процесу посебно апострофира улогу краља Александра Карађорђевића и клике окупљене око генерала Петра Живковића. С истом пањом обрађене су и немачке оружане снаге које су превалиле дуг пут од конфузије, преко реформи, до организације модерне и снажне армије, у којој је усавршавање познавања тактике, стратегије и технолошког напретка била стална обавеза официра. То важи и за сложен однос који је војска имала према нацистима и нацистичка држава према војсци.

У поглављу насловљеном „Ка успостављању југословенско-немачких војно-дипломатских односа“ (стр. 167–226) обрађен је хронолошки период од 1933. до 1935. године. У том делу текста аутор је сагледао више тема које су одређивале политички и економски оквир унутар кога је дошло до успостављања војно-дипломатских односа Југославије и Немачке. Указао је на утицај велике економске кризе на југословенско-немачке односе, одредио је однос југословенске државе према политичким променама у Немачкој 1933. године и према нацизму, идентификовао је обостране политичке интересе који су подстицали међусобно приближавање две државе, обрадио је прогнозе, процене и очекивања које су војни кругови у Београду и Берлину исказивали према питању војно-дипломатске сарадње.

У тим деловима монографије показано је у којој је мери политика „економског национализма“ одредила историјске процесе

у Немачкој и Европи, утицала на оживљавање немачког концепта „Средње Европе”, генерирала агресивну политику Трећег рајха, изродила веће интересовање Немачке за балканске земље, и повећану економску зависност аграрних држава са тог простора (политика „Новог плана”; привредни продор; заинтересованост за аграрне производе, рударство и сировине...). С пажњом је обрађен однос диктаторског режима у Југославији (политичари и војници) према ступању Адолфа Хитлера на власт, расизму и нацистичким настојањима да формирају ауторитарну националну државу која свим средствима реализује великодржавну идеју и империјални програм, али и однос нацистичке Немачке према режиму личне власти у Југославији. Указао је на конкретне политичке и економске интересе и спољнополитичке околности који су подстицали сарадњу Југославије са Немачком (обуздавање италијанског империјализма, појава иредентизма и усташког покрета, ревизионистичке и реваншистичке тенденције суседа...) и подршку која је том процесу стизала из Берлина и Београда. Аутор истиче да се ка сарадњи са Немачком „окретао” и сâм краљ Александар, који јој је био наклоњен, не само као противтежи према Италији, него и као евентуалном реализатору аншлуса. На то га је подстицала забринутост да унутрашње проблеме у држави не изазову интервенције Хабзбурга, као и Мусолинија. Денда закључује да је делимичном приближавању Југославије Немачкој доприносила и Француска, која је почетком 1933, да би привукла Италију на своју страну, приступила Пакту четворице (Велика Британија, Француска, Италија и Немачка). На тај пакт у Југославији није се позитивно гледало, будући да је давао право великим силама да саме уређују односе у Европи, чиме се стварала могућност да се на мала врата изведе ревизија Версајског уговора на штету земаља попут Пољске, Чехословачке, Румуније и Југославије.

Колега Денда са правом уочава да је од великог економског значаја за Краљевину Југославију и јачање југословенско-немачких односа био и трговински уговор закључен 1934. године, на основу којег је Немачка преузела обавезу куповања југословенских пољопривредних производа по ценама вишим од цена на светском тржишту, с тим да не плаћа у девизама него путем клиринга, извозом индустријске робе. Од важности су и

делови монографије у којима је аутор изнео прогнозе, процене и очекивања војних кругова у Немачкој и Југославији о будућности војно-дипломатске сарадње, елаборирао промену „слике другог” која је, када је војска у питању, почела да се мења и у Београду и у Берлину, проговорио о процесу који је водио закључењу војно-дипломатских односа и официрима који су били први акредитовани војни аташеи и изасланици. Тако је априла 1933. југословенски војни изасланик у Прагу био опуномоћен да представља југословенску војску и у Берлину, док је и немачки војни изасланик у Прагу добио пуномоћје за Београд и Букурешт. Аутор је с правом уочио и значај личности нацистичког министра Ваздухопловства Хермана Геринга за јачање југословенско-немачких односа. Геринг је због перформанса који је извео као представник немачких оружаних снага на сахрани краља Александра побрао симпатије југословенске јавности. Односи са Југославијом представљали су Герингов лични пројекат, који му је, уз остало, донео брз успон на хијерархијској лествици националсоцијалистичке државе. Иза „приближавања две државе” стајао је и економски интерес. Појачаном сарадњом Немачка је за себе успела да обезбеди целокупну производњу југословенског боксита, руде важне за добијање алуминијума, пресудно важног за развој ваздухопловне индустрије. Заједно са Мађарском, Југославија је покривала 100% мирнодопских и ратних потреба Трећег рајха за овом сировином. На војном плану односи две државе крунисани су доласком првог немачког војног изасланика на резиденцијалној основи у Београд октобра 1935. и првог југословенског војног изасланика у Берлин у мају 1936. године.

У поглављу „Влада др Милана Стојадиновића и војна сарадња са Немачком (1935–1939)” (227–469), обрађене су две хронолошки важне целине у југословенско-немачким војним односима (период 1935 – март 1938. и март 1938 – септембар 1939) и као такво је једно од централних у овој монографији. У њему је аутор, уз ослон на нове изворе, показао у којој су мери спољнополитичке околности (тежак спољнополитички положај Југославије, италијанска агесија у Етиопији и губитак италијанског тржишта, улазак немачких трупа у демилитаризовану Рајнску област, аншлус Аустрије Немачкој, присаједињење Судетске области, распад Мале антанте, окупација Чехословачке, политичка

немоћ Француске итд.) и унутрашње прилике (решавање хрватског питања, тешка економска ситуација, потреба гушења усташког и других сепаратистичких покрета, придобијање немачке националне мањине, конкретни трговински интереси у сарадњи са Немачком итд.) утицали на промену дотадашњег југословенског спољнополитичког курса, укупну политику владе Милана Стојадиновића и њену подстицајну улогу подржавања војне сарадње Југославије и Немачке. Аутор је указао и на лагано удаљавање југословенске спољне политике од Француске, прелазак спољнополитичког ослонца земље на Велику Британију и јачање улоге Немачке. Истраживање је показало да тада све већу важност у југословенској политици почиње да добија Балкански савез, иза кога је стајала Велика Британија, док покушаји проширивања обавеза Мале антанте давањем гаранција против ревизионистичких тежњи Мађарске и рестаурације Хабзбурговаца у Аустрији на заједничку одбрану у случају било чијег напада на земљу чланицу, као и покушај укључивања Француске у те гаранције, не наилазе на подршку у Југославији и Румунији. У овом поглављу обрађен је и утицај Трећег рајха на побољшање југословенских односа са суседима и јачање позиције владе М. Стојадиновића на унутрашњем и спољном плану (Конкордатска криза, посета М. Стојадиновића Берлину, немачке гаранције дате поводом аншлуса и Судетске кризе, крах Мале антанте). Све је то, како показује истраживање колеге Денде, најдиректније било у немачком интересу. На основу анализе архивске грађе Денда је дошао и до закључка да је у односима према Немачкој југословенска званична политика из времена Стојадиновића следила политику Велике Британије, која је до 1939. ишла на попуштање и покушај усмеравања немачке експанзије на Исток против СССР-а. Пратећи ту политику, Југославија се под Миланом Стојадиновићем и политички све више приближавала Немачкој. Милан Стојадиновић је нарочито „радио“ и на грађењу односа између југословенске војске и Вермахта, у чему му је са немачке стране главни ослонац био генерални конзул и представник Геринговог Четворогодишњег плана у Београду – инжењер Франц Нојхаузен. Милан Стојадиновић се нарочито ангажовао на јачању војних веза после посете Берлину у јануару 1938. Према резултатима истраживања колеге Денде, Стојадиновић је својим по-

ступцима стекао значајно поверење немачке стране, али су сви његови напори, нарочито када је реч о приближавању војних кругова Београда и Берлина, пали у воду након аншлуса Аустрије. Тај догађај потпуно је променио став југословенског војног врха према Трећем рајху, у коме се од тог момента видела највећа спољнополитичка претња по безбедност Краљевине Југославије. Одмах потом почело се са изградом дефанзивних ратних планова и изгласавају се кредити за опремање војске. Војне власти покушавају да ојачају везе са Чехословачком, насупротив политици државног врха. Све веће нагињање Стојадиновића ка силама Осовине и опонашање фашистичког обрасца приликом изборне кампање 1938. године довели су до пада његове владе. Аутор уочава да се смена Стојадиновића поклапа са променом попустљивог става Велике Британије и Француске према Немачкој. Пад владе Милана Стојадиновића, како показује и ово истраживање, на неко време умањило је успостављено поверење Берлина према Београду, заузео сарадњу на политичком и војном плану, ојачао свест о Немачкој као главној опасности по Југославију, преоријентисао немачку политику према Београду од „дугорочне“ на „краткорочну“. Неповерење Хитлера у југословенску политику било је у једном моменту чак толико да је понудио Италији као „мамац“ да нападне Југославију, не би ли је увукао у рат и тиме везао Велику Британију за Средоземље уместо за Западни фронт. Денда је изнео податак да су се два диктатора тада сложила да у новој Европи коју они буду водили југословенска држава неће моћи да се одржи у постојећем облику. Ситуација ће се временом донекле променити у југословенску корист, али поверење Берлина, које ће накнадно задобити и кнез Павле Карађорђевић, ипак никада неће бити ни приближно ономе које је уживао М. Стојадиновић.

Посебно су вредни и сасвим нови истраживачки делови монографије у којима су презентовани задаци, активности и положај акредитованих војних представника (Мориц фон Фабер ди Фор, Карл Аугуст фон Шенебек, Рудолф Тусен, Жарко А. Верић, Владимир Ваухник). Информације које су прибавили, опажања, процене, прогнозе, анализе, закључци и мишљења несумњиво су обликовали погледе војних кругова и утицали на вођење политике. Аутор је обрадио питање првих југословенских набавки наоружања,

ваздухопловног материјала и морнаричке опреме у Немачкој, утврдио висину новчаних квота у трговинској размени тог типа, скренуо пажњу на улогу „веза и познанстава” у пословању са Немачком, и убедљиво показао да је до почетка Другог светског рата у Европи Југославија представљала главну сировинску базу немачке ратне привреде (30% набавки). У поменутом делу текста обрађен је и војни сегмент Стојадиновићеве посете Немачкој 1938. године и скренута је пажња на интензивирање војне сарадње две државе која је након тога уследила. Будући да је југословенска војска у наведеном периоду (1935–1938) била саставни део европских безбедносних структура, Денда је компаративно обрадио односе са војним структурама Француске, Чехословачке и Немачке и реконструисао процес лаганог размимоилажења са старим савезницима и интензивирања сарадње са Трећим рајхом. Обавештеност немачких војних и дипломатских представника у Београду о војним проценама ситуације у којој се земља налази, плановима одбране и преоружања војних снага, резултатима договора унутар Мале антанте, војним односима са Француском и Чехословачком, ставовима генералитета према упаду немачких јединица у демилитаризовану Рајнску област, аншлусу Аустрије и Судетској кризи, јасно је упућивала на блискост односа са државним и војним врхом. Упоредном анализом виђења југословенске војске и Вермахта у војним круговима Београда и Берлина, колега Денда је засводио период односа који је окончан почетком Другог светског рата у Европи. Ту слику су, на обе стране, превасходно формирали државни обавештајни органи, војни изасланици, специјалне обавештајне организације и мреже „несталних агената”. По типу и квалитету различите, те су појединачне и сумарне информације, анализе, елаборати и извештаји доприносили формирању целовитог погледа на Југословенску војску и Вермахту омогућивали поуздане закључке о снази и намерама потенцијалног пријатеља или противника. Аутор закључује да су у моменту када је било изгледно да се иде ка ратном сукобу, симпатије југословенског војног и државног врха биле недвосмислено на страни савезника, али је политичка и економска реалност усмеравала земљу на неутралност и привредну сарадњу са Немачком, која је након дебелиције Чехословачке постала и главни снабдевач југословенске војске наоружањем. У

овом поглављу Денда се осврнуо и на завршни извештај немачког војног изасланика Фон Фабера ди Форa, у којем је дата процена борбених квалитета југословенске војске, заснована на резултатима Купског маневра Југословенске војске с јесени 1937. године. Слабој оцени допринеле су и уочене лоше стране реформе спровођене према француском моделу. Та процена послужила је као полазна основа за планирање потенцијалних операција против Југославије крајем 1940. године. Подједнако као и претходни делови монографије, и ово поглавље засновано је на новој и мало коришћеној архивској грађи похрањеној у немачким и домаћим архивима. Ту посебно треба истаћи целокупну поверљиву преписку немачког војног изасланика у Београду са централом у Берлину, која се делом чува у Архиву немачког МСП-а (период 1935–1936), а делом у Војном архиву у Фрајбургу (1937–1941). Од значаја су и мемоари првог немачког војног аташеа на резиденцијалној основи, пуковника и касније генерала Морица фон Фабера ди Форa, који допуњују поменуте извештаје, доносећи вредне информације о југословенској војсци и политичком и јавном животу у Београду.

Целину за себе у монографији коју представљамо чини поглавље под насловом „Југословенска политика оружане неутралности и Немачка (1939–1941)” (стр. 471–605). У том делу текста обрађен је сложен однос југословенског државног врха према „немачком новом поретку”. Аутор је убедљиво показао да је до почетка Другог светског рата у Европи Југославија представљала главну сировинску базу немачке мирнодопско-ратне привреде (задовољавала је 20% потреба Рајха за бакром, 33% за оловом, 50% за хромом, 100% за антимоном, 40% за бокситом). У складу са тим био је и политичко-војни интерес Немачке да себе представи као пријатеља и гаранта југословенске спољнополитичке и економске стабилности и Југославију укључи у свој „Нови поредак”. У овом поглављу аутор је образложио југословенску политику неутралности, анализирао домете југословенске политике оружане неутралности, реалност тог политичког концепта и његов непосредни утицај на војску (генералитет и трупне официре). Није занемарио ни односе са Француском. Указао је на планове о отварању балканског фронта и могућности југословенске војске да те савезничке идеје буду остварене. Такође је обрадио и везе које су остварене на рела-

цији Београд–Атина–Букурешт, али и показао да краткотрајно „окретање” ка Немачкој није сматрано напуштањем политике строге неутралности. Интензивна обавештајна сарадња са савезницима и слушај „Ваухник” још неке су од тема о којима колега Денда пише. У том делу књиге он указује и на везу између завереничких кругова у Абверу, југословенских највиших дворских кругова и Британаца. Аутор износи да је југословенски војни аташе у Берлину Владимир Ваухник (по свој прилици несвесно) постао главни канал за слање информација о снази и намерама Вермахта британској војној обавештајној служби. Информације које је Ваухник слао Београду, у форми сумарних обавештајних извештаја достављао је начелник Обавештајног одељења југословенског Главног генералштаба британском војном аташеу, који их је (такође неупућен у позадину операције) даље прослеђивао у Лондон. О значају тих информација најбоље сведочи чињеница да је сам шеф Абвера адмирал Вилхелм Канарис одмах након капитулације југословенске војске дошао у Београд и извршио тријажу претходно заплећене југословенске обавештајне архиве, како би уклонио трагове сопствене субверзивне активности.

У делу овог поглавља, које третира односе југословенске војске и немачке националне мањине у годинама пред улазак Југославије у рат, аутор је сагледао и политику југословенских војних власти према припадницима немачке националне мањине (3,5% свих војника). Као једну од основних карактеристика тог односа уочи је раст међусобног неповерења војних структура и немачке мањине после аншлуса и Судетске кризе. Такође је проговорио о превентивним војним анализама понашања Немаца у залеђу граничног фронта, сврставању Немаца у непоуздане и „опасне мањине”, дискриминаторском понашању локалне власти према Немцима у Дравској бановини, појави антинемачких кампања, али и одушевљењу представника мањине немачким војним успесима, формирању националсоцијалистичког покрета, наглашеној нацистичкој пропаганди, субверзивној делатности и ишчекивању скорог припајања Рајху. Све је то доприносило да, под утицајем нацистичке пропаганде, обавештајних служби и делова Абвера, у предвечерје рата немачка национална мањина у Југославији постане носилац обавештајних и субверзивних активности. Ово поглавље завршава се

реконструкцијом различитих виђења Вермахта и Југословенске војске у војним круговима Београда и Берлина. Југославија је у том времену постала све важније обавештајно подручје за Трећи рајх, а реформисани Абвер све активнији у свом раду. Померање главног средишта обавештајних активности према Југославији из Минхена на центре у Аустрији, како је показало ово истраживање, умногоме је утицало и на промену дотадашње политике и на убрзано формирање негативног става према југословенској војсци и српском чиниоцу код Немаца. У том контексту аутор је показао на који је начин Југославија постала простор субверзивне активности Абвера и какве су биле немачке процене снаге југословенске војске. У истом временском периоду појачан је и рад југословенске војнообавештајне службе према Немачкој. Према анализама аутора, тај рад донео је више важних оперативних сазнања и може се сматрати релативно успешним.

У поглављу „На ратном путу” Денда је обрадио југословенске ратне припреме од момента када се европски рат већ назирао и расламсавао до ступања Краљевине Југославије у оружани конфликт. Нека од кључних питања обрађених у овом поглављу била су: питање зајма за наоружање од 200 милиона марака, датог с циљем спречавања стварања пробританског блока на Балкану; питање југословенске војне набавке у Немачкој и Чешко-моравском протекторату и испоруке набављеног оружја и опреме; однос југословенског војног врха према паду Француске; утицај немачке војне мисли на измене југословенске војне доктрине и улогу аташеа В. Ваухника у том процесу; место Трећег рајха у југословенским ратним плановима 1939–1941. године. Аутор је у овом поглављу посебно анализирао утицај пада Француске као главног југословенског војног савезника на политику земље и ставове војних кругова, као и појачано настојање Берлина да политички, економски и војно утиче на спољнополитички курс земље и расположење у војсци. Уочи је да је агресивност Италије према Балкану имала значајан утицај на тражење противтеже у Немачкој. У страху од италијанске агресије, након слома савезничког фронта на Западу, представници југословенског Главног генералштаба изјавили су немачком војном изасланику пуковнику Тусену да ће сарађивати у ширењу немачке пропаганде и молили за смиривање јавности и гаранцију од ита-

лијанског напада. Официрима југословенске војске приказивани су након тога редовно немачки пропагандни ратни филмови, што је само довело до ширења дефетизма и свеисти о сопственој немоћи. Имајући у виду привредни значај Југославије, која се након пада Француске све тешње економски везивала за Трећи рајх, Немачка се zaloжила да се италијанске амбиције на источном Јадрану „умире“ док земља води проремачку политику. Та политика настављена је и након заробљавања поверљиве архиве француског Генералштаба, из које се могла видети просавезничка делатност југословенског државног и војног врха. Представници Рајха користили су ситуацију да југословенске сировине несметано пристижу, док је Рајх своје обавезе према Југославији извршавао у све мањем проценту, да би у новембру 1940. испоруке наоружања готово престале.

Денда се позабавио и југословенским ратним плановима према Немачкој који настају у овом периоду (С, Р 40 и Р 41). Аутор је закључио да је кључни проблем код њихове израде била политичка премиса на којој су инсистирали хрватски и словеначки чланови владе – да се брани целокупна територија земље, па су у складу са променом геостратешког окружења вршене модификације у основној идеји ратног плана, које су се, ван сваке војничке логике, сводиле на проширење кордонског распореда снага дуж државних граница и слабљење стратегијске резерве. То је, поред осталог, довело до брзог слома југословенске одбране у Априлском рату 1941. године.

Аутор је скренуо пажњу и на борбу Велике Британије и Немачке за Балкан, у којој је свака од страна рачунала на свој утицај у југословенској војсци. Свеобухватно је сагледао процес који је Југославију водио ка ступању у Тројни пакт. Притисци на земљу отпочели су након италијанских неуспеха у рату са Грчком (израда плана операције „Марита“). Аутор је изнео податак да је пријатељски однос Југославије према силама Осовине требало да буде гаранција да неће бити угрожен десни бок немачких трупа које су Грчку нападале из Бугарске. Аутор је показао, такође, да на чвршћим гаранцијама које су подразумевале улазак земље у Тројни пакт нису инсистирали Немци већ Италијани, у чију зону политичког утицаја је према немачко-италијанској подели интересних сфера спадала Југославија. Преговори су вођени тајно,

а политика кнеза Павла била је да се добије у времену. Аутор, такође, истиче да је одуговлачењем преговора до друге половине марта кнез Павле успео да „купи“ за Грчку додатне четири недеље и да не дозволи пролаз немачких трупа кроз југословенску територију.

Денда је у овом поглављу темељно обрадио и последњу фазу у односима двеју држава, која започиње реакцијама политичких и војних кругова у Берлину на војни пуч од 27. марта 1941, а завршава се кратким Априлским ратом и сагледавањем биланса војног сукоба. У тим деловима текста, уз употребу грађе британске провенијенције, указао је подједнако на делатност политичког и војног чиниоца. Објашњена је улога Британаца, реконструисане су везе југословенских официра са припадницима британских обавештајних и дипломатских служби, проговорено је о припремама и извођењу државног удара. Аутор је истакао да се кнез Павле трудио, у читавом периоду од почетка ратних сукоба септембра 1939, да на значајна места у војсци постави просавезнички настројене офицере, док је са Британцима сарађивао и тајни сервис југословенске Војне обавештајне службе. Он је, такође, истакао да је од половине 1940. године, без већих сметњи, у Југославији поред немачке деловала и пробританска пропаганда. Средства за ту намену, у односу на период од почетка рата до пада Француске, повећана су девет пута. Све изложено указује на чињеницу да је „клима“ за извођење војног пуча припремана дуже него што се то обично мисли.

У завршном поглављу анализиране су и процене немачких дипломата и војника о стању које је после 27. марта наступило у Београду, Србији и Југославији. Аутор истиче да се према немачким оценама пуч није могао десити у бољем тренутку, пошто је Хитлер већ имао трупе на терену на најважнијим правцима или у њиховој близини, а ратни план против Југославије у основним цртама био је разрађен још крајем 1940. године. Денда је овде посебно указао и на извештај о државном удару од 27. марта немачког посланика Виктора фон Херена, који је, сазнавши да ће Београд бити дивљачки бомбардован, са пуно топлих речи покушао да скине кривицу са српског народа, истичући да ће бомбардовање довести до тешког губитка престижа Немачке у Југославији. Био је то, према аутору, последњи израз пријатељства старог аристократе и дипломате који је у Београду провео осам

година живота, и по свој прилици добро упознао и заволео српски народ. На крају књиге аутор је сагледао и биланс краткотрајног сукоба у Априлском рату. Монографија се завршава закључком у коме су сублимирани кључни резултати до којих је Денда дошао током свог истраживања.

Књига колеге Денде тематски је нова и фактографски богата, заснована је на архивској грађи похрањеној у немачким и домаћим архивима, што значајно доприноси њеном квалитету. У књизи су први пут у историографији представљени непознати детаљи садржаја посете министра спољних послова Трећег рајха барона Константина фон Нојрата Београду 1937. године, посете др Милана Стојадиновића Трећем рајху јануара 1938. године, као и посете кнеза Павла Карађорђевића Хитлеру јуна 1939. године.

Ова монографија представља вредан научни допринос савременој историји. Унутар хронолошког оквира који почиње југословенским уједињењем 1918. године а завршава се Априлским ратом 1941. године, Денда је идентификовао више фаза у југословенско-немачким војним односима и сваку од њих је темељно обрадио. На тај начин добијено је мисаоно кохерентно истраживање, које на целовит начин презентује сложене односе југословенске политике и војске према Немачкој у међуратном периоду. У питању је дело које представља сигуран темељ и инструктиван путоказ за свако даље бављење овом темом. Као такво оно најдиректније уводи српску историографију у међународну размену знања о прошлости међуратних година и времену почетка Другог светског рата у Европи и на Балкану.

*Академик Љубодраг Димић
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
ljubodrag_dimic@yahoo.com*